

معلمان پایه ششم ابتدایی استان چهارمحال و بختیاری فرصت‌ها و محدودیت‌های درس تفکر و پژوهش را چه چیزی می‌دانند؟: یک مطالعه‌ی کیفی

مهدی قنبری*^۱؛ مجید بحرینی بروجنی^۲؛ کبری سپهری بروجنی^۳

چکیده

پرورش مهارت تفکر و روحیه پژوهشگری به‌عنوان دو اصل مهمی که سال‌های زیادی در برنامه‌ی درسی دوره‌ی ابتدایی مورد غفلت قرار گرفت، محورهای اساسی درس تفکر و پژوهش پایه‌ی ششم ابتدایی هستند. این مطالعه را پژوهشگران با هدف بررسی فرصت‌ها و محدودیت‌های درس تفکر و پژوهش از دیدگاه معلمان پایه‌ی ششم ابتدایی انجام دادند. مطالعه‌ی حاضر در قالب روش کیفی انجام پذیرفت. جامعه‌ی آماری شامل معلمان کلاس ششم ابتدایی استان چهارمحال و بختیاری بوده‌است. برای نمونه‌گیری از روش هدفمند و با رعایت قاعده‌ی اشباع نظری استفاده شد، به‌این صورت تعداد ۱۸ نفر معلم پایه‌ی ششم به‌عنوان نمونه برگزیده شدند. ابزار گردآوری داده‌ها مصاحبه‌ی نیمه‌ساختاریافته بوده که برای بررسی روایی آن از روایی سازه، درونی و بیرونی و برای پایایی از روش بررسی اعضا، بررسی همکار و ناظر بیرونی استفاده شد. برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از روش تحلیل محتوا استفاده شد. نتایج نشان داد که به‌نظر افراد پاسخ‌دهنده امکان استفاده از روش‌های متنوع ارزشیابی، تقویت روحیه‌ی پرسشگری دانش‌آموزان و تقویت مهارت‌های بیان آن‌ها، کاهش استرس و افزایش اعتماد به‌نفس دانش‌آموزان، آشناسازی دانش‌آموزان با روش‌های مناسب پژوهش و آشناسازی دانش‌آموزان با مهارت‌های استفاده از فناوری روز، از جمله فرصت‌های موجود در درس تفکر و پژوهش می‌باشد. پاسخ‌دهندگان کمبود امکانات کمک‌آموزشی، عدم ارزیابی علمی از نحوه‌ی اجرای درس تفکر و پژوهش، کمبود معلم متخصص و علاقه‌مند برای تدریس این درس و کمبود زمان اختصاص داده شده را به‌عنوان محدودیت‌های درس تفکر و پژوهش پایه‌ی ششم ابتدایی دانستند.

کلید واژه‌ها: تفکر و پژوهش، فرصت‌ها، محدودیت‌ها.

^۱. عضو باشگاه پژوهشگران و نخبگان جوان دانشگاه آزاد اسلامی، شهر کرد، ایران. (نویسنده مسئول، ۰۹۱۳۴۸۴۶۲۸۴) Ghanbary73@gmail.com

^۲. دکترای برنامه‌ریزی درسی و مربی دانشگاه آزاد اسلامی واحد شهر کرد، شهر کرد، ایران.

^۳. استادیار دانشگاه آزاد اسلامی واحد شهر کرد، شهر کرد، ایران.

مقدمه

امروزه نظام آموزش و پرورش بنا بر ضرورت تغییرات اجتماعی یکی از سازمان‌های پیچیده و بزرگ اجتماعی در هر کشوری محسوب می‌شود. این سازمان با رشد و توسعه‌ی اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی پیوندی ناگسستی دارد و به تدریج حالت ساده و ابتدایی خود را از دست داده و به حالتی پیچیده در آمده‌است.

از طرف دیگر کیفیت نظام‌های آموزشی در سلامت و امنیت جامعه تأثیر زیادی دارند. اگر دانش‌آموزان ارزش‌ها، هنجارها و مهارت‌های اجتماعی لازم برای شهروند خوب بودن را نیاموزند و هم‌چنین مهارت‌ها و تخصص لازم جهت انجام وظایف فردی و اجتماعی خود را به‌طور مؤثر و کارآمد فرانگیرند، واحدهای آموزشی رسالت خود را به انجام نرسانیده‌اند. تحقق این رسالت مستلزم توجه به کیفیت نظام آموزشی است (اسحاقیان و عمادزاده، ۱۳۸۳). طبق نظر چاف^۱ (۱۹۹۰) هدف نظام آموزشی باید افزایش کیفیت و تولید جهت غلبه بر مشکلات اجتماعی، اقتصادی و آموزش دادن رفتارها و نگرش‌ها، به‌گونه‌ای که دانش‌آموزان از آینده خود مطمئن گردند، باشد (به‌نقل از تسلاکایروس و پاشاردیس^۲، ۲۰۰۲).

۴۲

در کشور ما بار اصلی مسئولیت آموزش عمومی بر عهده‌ی آموزش و پرورش و در قالب دو مقطع تحصیلی ابتدایی و متوسطه می‌باشد. صاحب‌نظران اعتقاد دارند که دوره‌ی ابتدایی از مهم‌ترین دوره‌های نظام آموزشی است، زیرا از طرفی زمینه شکل‌گیری شخصیت و رشد همه‌جانبه‌ی افراد در آن فراهم گردیده و مناسب‌ترین فرصت برای تحصیل و یادگیری و رشد استعدادهای کودک است، و از طرف دیگر اگر کودک در این سن، مهارت‌های لازم را نیاموزد، فرصت جبران آن در مراحل بعدی رشد بسیار مشکل خواهد بود (بحرینی‌بروجنی، میرشاه‌جعفری و لیاقتدار، ۱۳۹۳).

یکی از مهارت‌هایی که برای زندگی در دنیای پر از تغییر امروزی لازم است و باید نظام‌های آموزشی به آن توجه ویژه داشته باشند، و می‌توان توجه به آن را از ملاک‌های کیفیت نظام‌های آموزشی دانست، مهارت تفکرورزی و پژوهشگری است.

تفکر اصطلاحی است که در میان مردم رواج داشته و همه آن را به نوعی به کار می‌گیرند، گرچه ممکن است برداشت درستی از آن نداشته باشند. در مورد مفهوم تفکر، تعریف واحدی وجود ندارد. در فرهنگ فارسی معین، معنای لغوی تفکر و اندیشه رسیدن به درک و فهم معنا شده‌است (معین، ۱۳۸۱ : ۱۴۰۸). به‌نظر باقری (۱۳۸۸) تفکر تلاش و پویایی است که به هنگام مواجه شدن انسان با معماها در درون او جریان می‌گیرد، خواه این معماها سراب باشند و یا این که گرهی واقعی در کار باشد که گشودن آن در عمل سودمند واقع شود. هم‌چنین سولسو^۳ (۲۰۰۰) معتقد است تفکر فرآیندی است که از طریق آن یک بازنمایی ذهنی جدید به‌وسیله‌ی تبدیل اطلاعات و تعامل بین خصوصیات ذهنی، قضاوت، انتزاع، استدلال و حل مسئله ایجاد می‌گردد (به‌نقل از بحرینی‌بروجنی، ۱۳۹۳).

^۱ . Chaffe

^۲ . Tslakkiros & Pashardis

^۳ . Solso

در برنامه‌ی درسی ملی^۱ ما نیز به‌عنوان تفکر توجه ویژه‌ای شده‌است و در بین پنج عنصر مطرح شده، جایگاه نخست و اساسی به این عنصر تعلق دارد (سند برنامه‌ی درسی ملی، ۱۳۹۰). با این وجود شواهد حاصل از مطالعات تیمز^۲ (سنجش پیشرفت ریاضیات و علوم) و پرلز^۳ (مطالعه بین‌المللی پیشرفت سواد خواندن) نشان می‌دهد دانش‌آموزان ایرانی در پاسخ‌گویی به سوالاتی که جنبه‌ی استنباط، استنتاج و ارزیابی دارد، ضعیف عمل کرده‌اند و متوسط عملکرد آنان به‌طور معناداری از سطح بین‌المللی پایین‌تر است (محمداسماعیل، ۱۳۸۵). در برخی از پژوهش‌ها مشخص شد یکی از علل مطلوب نبودن صلاحیت‌های پایه دانش‌آموزان بی‌توجهی به پرورش تفکر است (کیامنش و خیریه، ۱۳۷۹). در چندین پژوهش دیگر نیز مشخص شد بسیاری از دانش‌آموزان و دانش‌آموختگان در جامعه‌ی کنونی فاقد مهارت‌ها و تمایلات تفکر (خصوصاً تفکر انتقادی) هستند. بسیاری از آن‌ها قدرت تجزیه و تحلیل مسائل پیچیده‌ی اجتماعی را ندارند و در مواجهه با مسائل سطح بالا ناتوانند (کیانی و همکاران، ۱۳۹۱؛ آخوندزاده و همکاران، ۱۳۹۰؛ حقانی و همکاران، ۱۳۸۹؛ جاویدی کلاته جعفرآبادی و عبدلی، ۱۳۸۸؛ آنجفی و همکاران، ۱۳۸۸؛ اطهری، ۱۳۸۸).

ریتسیما^۴ (۲۰۱۱) در پژوهشی دریافت که فراگیران به‌ندرت به پرسیدن سوالات نقادانه یا کاوشگرانه در محیط کلاس تشویق می‌شوند و به همین دلیل فرصت تفکر از آنان گرفته می‌شود. بر اساس نتایج پژوهش وی این مسئله می‌تواند ناشی از اطلاعات کم خود معلمان باشد. نتایج مطالعه‌ی کیتوت، احمد و سمان^۵ (۲۰۱۰) نشان داد که آموزش روش پژوهش و واداشتن فراگیران به فعالیت و پرسیدن سؤال، باعث بالا رفتن سطح تفکر انتقادی می‌شود. یافته‌های پژوهش لی^۶ (۲۰۱۱) نیز حاکی از نقش کلیدی معلمان در ایجاد، پرورش، مدیریت، و هدایت فضای تفکر با استفاده از روش سؤال پرسیدن در خصوص موضوع و افزایش زمان انتظار برای دریافت پاسخ بوده‌است.

امروزه مسئولان نظام آموزشی کشور ضعف‌های موجود در سیستم آموزشی را تا حدودی شناسایی کرده و با تدوین برنامه‌های جدید، به دنبال پرورش مهارت‌های تفکر و پژوهشگری هستند. یکی از این برنامه‌ها گنجانیدن درس تفکر و پژوهش در برنامه درسی پایه ششم ابتدایی است. پس از گذشت چندسال از اجرای این برنامه، محققان بر آن شدند که فرصت‌ها و محدودیت‌های این درس را از دیدگاه معلمانی که این درس را تدریس کرده‌اند، بسنجند. به دلیل این که با استفاده از روش‌های تحقیق کمی، امکان به‌دست آوردن اطلاعات کافی و عمیق در مورد موضوع مورد بررسی وجود نداشت، در این مطالعه از روش کیفی استفاده شد.

با عنایت به این که زمان چندانی از اجرای برنامه‌ی این درس نمی‌گذرد، مطالعات انجام شده در این باره بسیار محدود هستند و مطالعه‌ای که به روش کیفی فرصت‌ها و محدودیت‌های این درس را بسنجد تا کنون صورت نگرفته و یا در خوش‌بینانه‌ترین حالت

^۱ . National Curriculum

^۲ . Third International Mathematics Science Study (TIMSS)

^۳ . Progress International Reading Literacy Study (PIRLS)

^۴ . Reitsma

^۵ . Kitot & Ahmad & Seman

^۶ . Li

محققین به آن دسترسی نداشتند. این نکته به نوبه‌ی خود توجه کننده انجام تحقیق حاضر بوده‌است.

روش‌شناسی پژوهش

طرح پژوهش: پژوهش حاضر در قالب طرح پژوهش کیفی^۱ اجرا شده‌است. طرح پژوهش کیفی زمانی مورد استفاده قرار می‌گیرد که محقق بخواهد نگاه عمیقی به یک شخص یا موقعیت ویژه بیاندازد (دلاور، ۱۳۹۴). صاحب‌نظران باور دارند که عمق و غنایی که پژوهش‌های کیفی به یافته‌ها می‌دهد قابل مقایسه با پژوهش‌های کمی نیست (فتحی‌آذر، بدری گرگری و قهرمانزاده، ۱۳۹۱).

جامعه و نمونه آماری: جامعه‌ی آماری در این پژوهش شامل معلمان پایه‌ی ششم ابتدایی در استان چهارمحال و بختیاری بوده‌است. برای نمونه‌گیری از روش نمونه‌گیری هدفمند^۲ استفاده شد. این نوع نمونه‌گیری زمانی استفاده می‌شود که قرار باشد افراد باتوجه به اطلاعات و ادراکات غنی از موضوع مورد نظر انتخاب شوند (گال، بورک و گال، ۱۳۹۳).

سعی شد افرادی که اطلاعات و تخصص بیشتر در مورد درس تفکر و پژوهش دارند و حاضر به همکاری بودند، گزینش شوند و مورد مصاحبه قرار گیرند. با نمونه‌گیری از ۱۸ نفر معلم، اشباع اطلاعاتی حاصل شد و به همین دلیل محققین فرآیند نمونه‌گیری و جمع‌آوری اطلاعات را پایان دادند.

۴۴

ابزار گردآوری داده‌ها: برای جمع‌آوری اطلاعات از مصاحبه نیمه ساختاریافته^۳ استفاده شد. برای شرکت در مصاحبه از معلمان طی نامه‌ای در مکان مناسب و در ساعتی که از نظر کاری برای آنان مناسب باشد، دعوت گردید. مصاحبه به‌صورت انفرادی و رودررو انجام گرفت.

برازش روایی و پایایی: آندریاس^۴ (۲۰۰۳) سه نوع روایی را برای پژوهش کیفی معرفی کرد: الف. روایی سازه‌ای^۵ ب. روایی درونی^۶ ج. روایی بیرونی^۷. روایی سازه معطوف به قابلیت تأیید یافته‌ها، روایی درونی ناظر بر دقت اطلاعات و اطمینان خاطر از داده‌ها و روایی بیرونی مربوط به قابلیت انتقال داده‌ها است. در این مطالعه روایی سازه‌ای و روایی درونی با افزایش تعداد مصاحبه‌شوندگان پس از دستیابی به اشباع اطلاعاتی تأمین شد (مصاحبه با ۱۵ نفر منتج به اشباع اطلاعاتی گردید ولی با ۳ نفر دیگر نیز مصاحبه شد). رنو و پری^۸ (۲۰۰۳) یکی از روش‌های تأمین روایی بیرونی را مرورهای چندگانه تحلیل‌ها توسط پژوهشگران دانستند. به همین منظور در این مطالعه تمامی مراحل تحلیل صورت گرفته چندین بار توسط پژوهشگر مرور شد.

^۱. Qualitative Research

^۲. Purposeful Sampling

^۳. Semi - structured

^۴. Andreas

^۵. constructive validity

^۶. internal validity

^۷. external validity

^۸. Rao & Perry

برای برآورد پایایی در فاز کیفی از روش بررسی همکار^۱، بررسی اعضا^۲ و ناظر بیرونی^۳ استفاده شد. به این صورت که پس از تحلیل اطلاعات، نتایج در اختیار سه نفر آگاه به روش تحقیق کیفی قرار گرفت و آن‌ها نیز مقولات مدنظر را تأیید کردند. به جهت بررسی اعضا نیز نتایج تحلیل در اختیار ۶ نفر از مصاحبه‌شونده‌ها قرار گرفت و آن‌ها نیز با توجه به مصاحبه و تجارب خود، بر نتایج صحه گذاشتند. و ضمناً از یک ناظر بیرونی مسلط به روش پژوهش کیفی تقاضا شد تمامی مراحل این فاز پژوهش را بررسی کند و نظر او نیز مبین تأیید پایایی بوده است. برای افزایش قابلیت تعمیم پذیری یافته‌های حاصل از مصاحبه در این پژوهش، تلاش شد نمونه‌ای انتخاب شود که امکان این که یک موضوع از منظرهای مختلف دیده شود را فراهم سازد.

شیوه گردآوری و تحلیل داده‌ها: برای جمع‌آوری اطلاعات از افراد در زمان و مکانی مناسب جهت انجام مصاحبه دعوت گردید. قبل از شروع مصاحبه اطلاعات کافی پیرامون اهداف و ماهیت پژوهش در اختیار مصاحبه‌شوندگان قرار گرفت، هم‌چنین به آن‌ها اطمینان داده شد که مصاحبه‌های ضبط‌شده به صورت کاملاً محرمانه باقی خواهد ماند. روند مصاحبه با تکنیک هدایت کلیات مدیریت می‌شد و به طور متوسط هر مصاحبه ۴۵ دقیقه طول می‌کشید. مکالمات با استفاده از تلفن همراه هوشمند ضبط گردید، سپس چندین بار و با دقت توسط پژوهشگران استماع و بعد از آن در محیط نرم‌افزار Word تایپ شدند. در مرحله‌ی بعد پژوهشگران اقدام به تحلیل متن مصاحبه‌ها مطابق با روش تحلیل محتوای کیفی نمودند. فلیک^۴ (۱۳۹۴) بیان داشت در این روش گزاره‌هایی که ارتباط چندانی با پرسش تحقیق ندارند و یا آن‌هایی که معنای مشابهی با سایر عبارات‌ها دارند کنار گذاشته می‌شوند و در ادامه گزاره‌های مشابه دسته‌بندی و خلاصه می‌شوند.

یافته‌ها

برای انجام این مطالعه در مجموع با ۱۸ نفر از معلمان پایه‌ی ششم ابتدایی استان چهارمحال و بختیاری مصاحبه انجام شد. پس از پایان مصاحبه با نفر شماره ۱۸ رسیدن به غنای اطلاعاتی و تکراری شدن اطلاعات محرز شد، به همین دلیل پژوهشگران فرآیند جمع‌آوری داده‌ها را پایان دادند.

از داده‌های تحقیق ۵ مقوله به عنوان فرصت، و ۴ مقوله به عنوان محدودیت‌های درس تفکر و پژوهش پایه ششم ابتدایی استخراج شد. فرصت‌های موجود در درس تفکر و پژوهش:

۱. امکان استفاده از روش‌های متنوع ارزشیابی:

1. peer debriefing
2. Member checking
3. external auditor
4. Flick

به نظر مصاحبه‌شوندگان یکی از فرصت‌های این درس امکان استفاده از روش‌های متنوع ارزشیابی با توجه به تفاوت‌های فردی دانش‌آموزان و همچنین ارزشیابی فرآیند محور، مشارکتی و گروهی است.

پاسخ‌گوی شماره ۴ عنوان کرد: ((درس تفکر و پژوهش این امکان را به معلم می‌دهد که بتونه از چندین روش برای ارزشیابی دانش‌آموزان استفاده کنه، در صورتی که توی درسی مثل ریاضی این امکان وجود نداره)).

پاسخ‌گوی شماره ۱۴ نیز بیان داشت: ((توی بقیه دروس امکان ارزشیابی مهارت‌های بچه‌ها به صورت گروهی و مشارکتی خیلی کمه، ولی توی درس تفکر و پژوهش بهتر میشه از ارزشیابی گروهی استفاده کرد)).

پاسخ‌گوی شماره ۱۷ نیز اعتقاد داشت که: ((برای ارزشیابی مهارت‌های بچه‌ها توی درس تفکر و پژوهش میشه از ارزشیابی فرآیند محور استفاده کرد، ولی برای بعضی درسا خیلی سخته که ارزشیابی فرآیند محور را استفاده کرد)).

۲. پرورش روحیه‌ی پرسشگری در دانش‌آموزان و تقویت مهارت‌های بیان:

اکثر پاسخ‌گویان نظرشان بر این است که در این درس روحیه‌ی پرسشگری دانش‌آموزان پرورش پیدا می‌کند و باعث می‌شود دانش‌آموزان به شکل بهتری مهارت‌های صحبت کردن جلوی جمع را یاد بگیرند.

در این مورد پاسخ‌گوی شماره ۷ گفته است: ((اگر معلم بتونه و واقعاً بخواد این درس را با جون و دل تدریس کنه، باعث میشه بچه‌ها به پرسیدن سؤال و کنجکاوی ترغیب بشن و از این طریق هم به فکر کردن مجبور میشن و هم باعث میشه مهارت‌های خوب گوش دادن و به موقع حرف زدن اونارشد کنه)). پاسخ‌گوی شماره ۲ این گونه در این مورد نظر داده است: ((من توی کلاس خودم چندین بار دیدم که در حین تدریس این درس، بچه‌ها هم از من و هم از دوستاشون در مورد موضوع درس سؤال می‌کنند. شاید این کار به نظر پیش پا افتاده بیاد ولی من خودم شاهد بودم که باعث شد بچه‌ها قدرت بیانشون رشد کنه و بتونن جلوی جمع نظرشون را ارائه بدن و یا نظر دیگران را نقد کنند)).

پاسخ‌گوی شماره ۱۱ در این مورد بیان داشت: ((روزای اولی که شاگردام فعالانه وارد بحث می‌شدند و از همدیگه سؤال می‌پرسیدند، می‌دیدم که توی حرف همدیگه می‌پریدند و اگه دوستشون یه نظر اشتباه می‌داد اونو مسخره می‌کردند، ولی کم کم یاد گرفتند که باید به نظر همدیگه احترام بذارن. برای این کار خودمم خیلی تلاش کردم)).

۳. کاهش استرس و افزایش اعتماد به نفس دانش‌آموزان:

مقوله‌های جلوگیری از استرس و افزایش اعتماد به نفس را پاسخ‌دهندگان به عنوان فرصت‌های موجود در این درس به شمار آوردند. پاسخ‌گوی شماره ۱۵ بیان داشت که: ((خودم یه دانش‌آموز دارم که اوایل سال معلوم بود که استرس داشت، معلم سال قبلش هم می‌گفت این دانش‌آموز می‌ترسه که جلوی جمع صحبت کنه. حتی برای حل تمرین‌های ریاضی که میاد پای تابلو دستش شروع می‌کنه به لرزیدن. ولی کم کم که خودم تشویقش کردم توی فعالیت‌های کلاس شرکت کنه باعث شد که اعتماد به نفس پیدا کنه و استرسش از بین بره)).

پاسخ گوی شماره ۹ نیز در این باره گفت: ((وقتی توی کلاس درس بچه‌ها شروع می‌کنند به انجام فعالیت‌های گروهی، همه‌ی شاگردام، حتی اونایی که اکثر مواقع از بیان نظراتشون امتناع می‌کنن فعالانه و با اعتماد به نفس وارد فعالیت‌ها می‌شوند)).

۴. آشناسازی دانش‌آموزان با روش‌های مناسب پژوهش:

پاسخ‌دهندگان عنوان کردند که عدم آشنایی دانش‌آموزان با روش‌های مناسب انجام پژوهش یکی از مشکلات شایع است. ولی در قالب این درس دانش‌آموزان فرصت آشنایی با روش‌های مطلوب اجرای پژوهش را دارند.

پاسخ‌گوی شماره ۶ بیان داشت: ((متأسفانه باوجود تأکید زیاد برنامه‌ی درسی و متخصصان آموزش و پرورش بر اهمیت پژوهش، ولی دانش‌آموزا با راه‌های پژوهش آشنا نیستند، خوش‌بختانه بخش فعالیت‌های خارج از کلاس درس تفکر و پژوهش باعث میشه بچه‌ها تا حدودی با نحوه‌ی گردآوری داده‌ها و آماده‌سازی آن‌ها برای گزارش به کلاس آشنا بشن)).

پاسخ‌گوی شماره ۸ عنوان کرد: ((بیشتر فعالیت‌هایی که توی این درس پیش‌بینی شده، باعث میشه که بچه‌ها با روش‌های گردآوری اطلاعات و انجام تحقیق آشنا بشن. یه فعالیت با عنوان از کجا بدانم؟ توی این درس اومده که دانش‌آموزای خودم با انجام این فعالیت خیلی به گردآوری اطلاعات علاقه‌مند شدند و تا حدودی با روش‌های جمع‌آوری داده‌ها آشنا شدند)).

۵. آشناسازی دانش‌آموزان با مهارت‌های استفاده از فناوری روز:

با توجه به نظرات پاسخ‌گویان معلوم می‌شود که درس تفکر و پژوهش فرصتی برای آشناسازی دانش‌آموزان برای استفاده از فناوری‌های روز است.

پاسخ‌گوی شماره ۱ در این باره گفت: ((فعالیت‌های درس تفکر و پژوهش کلاً به شکلی طراحی شدند که دانش‌آموز را به کنجکاوی و می‌داره. بچه‌ها هم برای ارضای کنجکاوی‌شون سعی می‌کنن از منابع بیرون کلاس اطلاعات جمع‌آوری کنن بیشتر بچه‌ها برای کسب اطلاعات از اینترنت و دنیای فناوری استفاده می‌کنن و به همین خاطر به‌خوبی با تکنولوژی‌های روز آشنا شدن و به‌قول معروف آپدیت هستن)).

پاسخ‌گوی شماره ۱۸ نیز عنوان کرد که: ((بچه‌ها خیلی علاقه‌مند به آشنایی با کامپیوتر و بقیه فناوری‌های امروزی هستند مثلاً وقتی قراره چیزی را روی صفحه برا جلسه بعد طراحی کنن، اکثراً از نرم‌افزارهای آفیس به جای دست نویس کردن استفاده می‌کنن)).

محدودیت‌های درس تفکر و پژوهش:

۱. کمبود امکانات کمک‌آموزشی:

اکثر پاسخ‌دهندگان به این نکته اذعان داشتند که در مدارس امکانات کمک‌آموزشی لازم برای تدریس مطلوب درس تفکر و پژوهش وجود ندارد.

پاسخ‌گوی شماره ۱۵ بیان داشت که: ((برای تدریس این درس بهتره از فیلم‌های کمک‌آموزشی و تابلوی هوشمند استفاده بشه، ولی توی

مدارس ما تابلوی هوشمند که خیلی کم پیدا میشه و فیلم‌های کمک آموزشی مناسب و مرتبط با موضوع هم خیلی سخت میشه گیر آورد)). پاسخ گوی شماره ۳ نیز این طور در مورد این مقوله اظهار نظر کرد: ((توی بعضی از کلاسای همکاران که اصلاً سیستم‌های صوتی و تصویری لازم پیدا نمیشه، اون کلاسایی هم که سیستم دارند، سیستماشون قدیمی و خراب اند و اصلاً نمیشه ازشون استفاده کرد)).

۲. عدم ارزیابی علمی از نحوه‌ی اجرای درس تفکر و پژوهش:

به عقیده‌ی پاسخ‌گویان، عدم انجام فرآیند ارزیابی علمی از روند اجرای برنامه درس تفکر و پژوهش به‌عنوان یکی از محدودیت‌های این درس مطرح است.

پاسخ‌گوی شماره ۱۲ گفته‌است که: ((تا حالا نیومدن به شکل اصولی ارزیابی کنن که آیا این برنامه که داره اجرا میشه جواب میده یا نه؟ مثلاً همه میدونن که زمان در نظر گرفته شده برای این درس خیلی کمه ولی چون تا حالا نیومدن ارزیابی کنن، هنوز این نقص برنامه آشکار نشد)).

پاسخ‌گوی شماره ۱۷ این گونه بیان داشت: ((الان چندساله که درس تفکر و پژوهش را آوردن توی برنامه و این چندسال که داره اجرا میشه معلوم شد که برنامه چندتا کمبود عمده داره، ولی چون تا حالا ارزیابی درستی از برنامه نشده، نتونستن کمبودهای برنامه را تشخیص بدن)).

۴۸

۳. کمبود معلم متخصص و علاقه‌مند برای تدریس این درس:

در اجرای برنامه‌های آموزشی و تربیتی کلیدی‌ترین نقش را معلم ایفا می‌کند. با این وجود، مشارکت کنندگان در این پژوهش اعتقاد دارند که معلم متخصص و علاقه‌مند برای تدریس این درس خیلی کم وجود دارد و این کمبود را به‌عنوان یکی از محدودیت‌های درس تفکر و پژوهش عنوان کردند.

پاسخ‌گوی شماره ۱۳ در این مورد این گونه اظهار نظر کرد: ((برای اجرای این درس باید معلم فرصت کافی را به دانش‌آموز بده که نظرشو یا روی کاغذ بیاره یا به شکل شفاهی بیان کنه، ولی متأسفانه بعضی از همکاران به‌خاطر بی‌علاقگی، یا این که آموزش کافی ندیدند این شرط را رعایت نمی‌کنند)).

پاسخ‌گوی شماره ۴ بیان داشت که: ((بعضی از معلمان اصلاً این درس را جدی نمی‌گیرن و فکر می‌کنن که ارزش این درس کمتر از علوم، ریاضی و ... است)).

۴. کمبود زمان در نظر گرفته شده برای این درس:

عنصر زمان به‌عنوان یکی از مهم‌ترین عناصر برنامه‌ی درسی، مستلزم توجه کافی در فرآیند برنامه‌ریزی است. با این حال، تجربه‌ی مشارکت کنندگان در این پژوهش نشان‌دهنده‌ی کمبود زمان در نظر گرفته شده برای درس تفکر و پژوهش است.

مشارکت‌کننده‌ی شماره ۵ بیان داشت که: ((اگر معلم بخواد به‌خوبی این درس را پیش بیره، باید زمان کافی به بچه‌ها بده که توی

فعالیت‌های یادگیری شرکت کنند، ولی چون توی برنامه زمان کمی برای این درس در نظر گرفتند، معلم مجبوره از خیر خیلی از فعالیت‌ها بگذره)).

پاسخ‌گوی شماره ۸ نیز گفت که: ((برای این درس زمان خیلی کمی در نظر گرفتن، من خودمم بعضی وقتا مجبور میشم چندتا مبحث که فکر می‌کنم کم‌اهمیت‌تره را نادیده بگیرم تا برسم کتابو جلو ببرم)).

بحث، نتیجه‌گیری و پیشنهادات

امروزه افراد با حجم‌زیادی از منابع اطلاعاتی پیرامون خود در ارتباط هستند و برای این که بتوانند به نحو احسن اقدام به گزینش منابع اطلاعاتی کنند، نیازمند مهارت‌های تفکر و روحیه‌ی پژوهشگری می‌باشند. در پرورش این دو مهارت، نظام آموزشی نقش مهمی را در قالب برنامه‌ی درسی ایفا می‌کند. در برنامه‌ی درسی دوره‌ی ابتدایی کشور ما انجام این وظیفه، بیشتر در قالب درس تفکر و پژوهش پایه‌ی ششم ابتدایی تجلی یافته‌است. با این توصیف، هدف از انجام این پژوهش پاسخ به این سؤال بود: ((معلمان پایه ششم ابتدایی استان چهارمحال و بختیاری فرصت‌ها و محدودیت‌های درس تفکر و پژوهش را چه چیزی میدانند؟)).

بر اساس یافته‌های این مطالعه، معلمان پایه‌ی ششم ابتدایی استان چهارمحال و بختیاری مقوله‌های امکان استفاده از روش‌های متنوع ارزشیابی، تقویت روحیه‌ی پرسشگری دانش‌آموزان و تقویت مهارت‌های بیان آن‌ها، کاهش استرس و افزایش اعتماد به نفس دانش‌آموزان، آشناسازی دانش‌آموزان با روش‌های مناسب پژوهش و آشناسازی دانش‌آموزان با مهارت‌های استفاده از فناوری روز را به‌عنوان فرصت‌های موجود در درس تفکر و پژوهش دانستند.

در بخش محدودیت‌های درس تفکر و پژوهش مقوله‌های کمبود امکانات کمک‌آموزشی، عدم ارزیابی علمی از نحوه‌ی اجرای درس تفکر و پژوهش، کمبود معلم متخصص و علاقه‌مند برای تدریس این درس و کمبود زمان اختصاص داده شده، توسط پاسخ‌دهندگان مطرح شد.

مطالعات انجام شده درمورد برنامه‌ی درسی دوره‌ی ابتدایی و به‌طور خاص درس تفکر و پژوهش بسیار محدود می‌باشند. لذا امکان مقایسه‌ی مستقیم نتایج حاصل از این پژوهش با هیچ تحقیق دیگری وجود ندارد، ولی با این حال نتایج برخی از مطالعات به‌صورت غیر مستقیم با مطالعه‌ی حاضر مرتبط هستند.

گاسکی^۱ (۲۰۰۰) نشان داد که موفقیت برنامه‌ی درسی رابطه‌ی مستقیمی با تخصص و حرفه‌ای بودن معلم دارد. در چند مطالعه‌ی دیگر نیز کیفیت معلم به عنوان یک عامل تعیین کننده معنادار در پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان شناخته شده است (هانشک^۲، ۲۰۱۱؛ هانشک و ریو کین^۳، ۲۰۱۰؛ کان و همکاران^۴، ۲۰۱۱). با این وجود نتایج مطالعه پیش‌رو نشان داد که از نظر شرکت کنندگان تعداد معلمان

^۱ Guskey

^۲ Hanushek

^۳ Hanushek & Rivkin

^۴ Kane & et al

متخصص و علاقه‌مند برای تدریس درس تفکر و پژوهش کم است.

در اجرای برنامه‌ی درسی، توجه به عنصر ارزشیابی از اهمیت خاصی برخوردار است. اگر از ارزشیابی فرآیند محور، مشارکتی و گروهی به‌جای ارزشیابی هدف محور استفاده شود، اثر قابل توجهی بر پرورش تفکر و رشد شناختی دانش‌آموزان دارد. در این مطالعه مشخص شد که بنا بر نظر پاسخ‌دهندگان در درس تفکر و پژوهش این امکان وجود دارد که از روش‌های متنوع، بالاخص روش ارزشیابی فرآیند محور، مشارکتی و گروهی برای ارزشیابی مهارت‌های فراگیران استفاده شود. در مطالعه‌ی بحرینی بروجنی و همکاران (۱۳۹۴) نیز مشخص شد که برای ارزشیابی درس تفکر و پژوهش، اصول یاد شده توسط معلمان تا حدودی رعایت می‌شود.

از دیگر عوامل تأثیرگذار در پرورش مهارت تفکرورزی فراگیران، توجه به تقویت روحیه‌ی پرسشگری آنان است. نتایج چندین مطالعه حکایت از آن دارد که بسیاری از دانش‌آموزان و دانش‌آموختگان در جامعه‌ی کنونی فاقد مهارت‌ها و تمایلات تفکر هستند. بسیاری از آن‌ها قدرت تجزیه و تحلیل مسائل پیچیده‌ی اجتماعی را ندارند و در مواجهه با مسائل سطح بالا ناتوانند (کیانی و همکاران، ۱۳۹۱؛ آخوندزاده و همکاران، ۱۳۹۰؛ حقانی و همکاران، ۱۳۸۹؛ جاویدی کلاته جعفرآبادی و عبدلی، ۱۳۸۸؛ آنجفی و همکاران، ۱۳۸۸؛ اطهری، ۱۳۸۸). ولی در این مطالعه نشان داده شد که به‌نظر مشارکت‌کنندگان، تقویت روحیه‌ی پرسشگری و قدرت بیان دانش‌آموزان از فرصت‌های درس تفکر و پژوهش است.

هر طرح تحقیقاتی که اجرا می‌شود، ممکن است چندین مزیت و چندین محدودیت داشته باشد. در این طرح نو بودن ایده، نمونه‌گیری هدفمند و استفاده از نظرات افرادی که تخصص بیشتری در حوزه‌ی مورد نظر داشته‌اند، از جمله مزایا و قابلیت کم تعمیم‌پذیری به‌دلیل محدود شدن جامعه‌ی آماری به معلمان پایه‌ی ششم ابتدایی استان چهارمحال و بختیاری را به‌عنوان محدودیت‌های اجرایی این طرح می‌توان نام برد.

با توجه به نتایج پژوهش، پیشنهادهای زیر ارائه می‌گردد:

الف) ماهیت و روح برنامه‌ی درسی درس تفکر و پژوهش به‌گونه‌ای است که مستلزم بهره‌گیری از امکاناتی نظیر رایانه و استفاده از ظرفیت‌های دنیای مجازی در زمینه‌های مختلف است. از همین رو به مسئولین - خصوصاً سازمان نوسازی و تجهیز مدارس - و خیرین پیشنهاد می‌گردد، با تجهیز مدارس به امکانات مورد نیاز در این زمینه، بسترهای لازم برای موفقیت برنامه‌ی درسی درس تفکر و پژوهش را فراهم نمایند.

ب) از آن جایی که زمان زیادی از اعمال درس تفکر و پژوهش در سیستم آموزشی ما نمی‌گذرد، می‌بایست پیرامون اهداف، ماهیت و نحوه اجرای آن اقدامات آسیب‌شناسانه انجام گیرد. لذا به پژوهشگران محترم پیشنهاد می‌شود تمام ساحات و جوانب برنامه‌ی درسی درس تفکر و پژوهش را مورد بررسی و مذاقه قرار دهند. در این زمینه حمایت‌های وزارت آموزش و پرورش - خصوصاً دفتر تألیف و برنامه‌ریزی کتب درسی - می‌تواند بسیار راهگشا باشد.

ج) ادارات آموزش و پرورش باید با برگزاری دوره‌های آموزش ضمن خدمت برای معلمان پایه‌ی ششم ابتدایی انگیزه و علاقه‌ی کافی را در آنان ایجاد کنند. ضمناً لازم است در این دوره‌ها زمینه‌ی آشنایی بهتر و بیشتر معلمان با اهداف، ماهیت و روش‌های تدریس مورد نیاز برای تدریس این درس فراهم شود.

منابع

- اسحاقیان، مهدی و عمادزاده، مصطفی. (۱۳۸۳). کیفیت در نظام تعلیم و تربیت: شاخص‌های کیفیت در نظام تعلیم و تربیت (سطح خرد). فصلنامه آموزش، شماره ۲۰، صص ۷-۴.
- اطهری، زینب السادات. (۱۳۸۸). ارزیابی مهارتهای تفکر انتقادی و ارتباط آن با رتبه آزمون سراسری ورود به دانشگاه در دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی اصفهان. مجله ایرانی آموزش پزشکی، ۹ (۱)، صص ۱۲-۵.
- آخوندزاده، کبری؛ احمدی، هدی؛ صالحی، شایسته و عابدینی، زهرا. (۱۳۹۰). تفکر انتقادی در حوزه آموزش پرستاری ایران. مجله ایرانی آموزش پزشکی، ۱۱ (۳)، صص ۲۲۱-۲۱۰.
- آنجنفی، فرشته؛ زراعت، زهرا؛ سلطان‌محمدی، زهره؛ قابچی، کوثر و کهن، فهیمه. (۱۳۸۸). مهارت تفکر انتقادی دانشجویان فنی- مهندسی و علوم انسانی. مجله راهبردهای آموزش در علوم پزشکی، ۲ (۱)، صص ۲۲-۱۹.
- باقری، خسرو. (۱۳۸۸). نگاهی دوباره به تعلیم و تربیت اسلامی. تهران: انتشارات مدرسه.
- بحرینی‌بروجنی، مجید. (۱۳۹۳). تحلیل درس تفکر و پژوهش پایه ششم ابتدایی بر مبنای اصول علمی عناصر برنامه‌درسی. پایان نامه دکترای برنامه ریزی درسی، دانشگاه اصفهان.
- بحرینی‌بروجنی، مجید؛ میرشاه جعفری، سیدابراهیم و لیاقتدار، محمدجواد. (۱۳۹۳). بررسی میزان رعایت اصول علمی تدوین محتوا در درس تفکر و پژوهش پایه ششم ابتدایی. فصلنامه رویکردهای نوین آموزشی، ۹ (۲)، صص ۲۶-۱.
- بحرینی‌بروجنی، مجید؛ نصر، احمدرضا؛ میرشاه جعفری، ابراهیم؛ لیاقتدار، محمدجواد؛ سپهری‌بروجنی، کبری و مقدسی‌بروجنی، فاطمه. (۱۳۹۴). بررسی میزان رعایت اصول علمی قصدشده مربوط به عنصر ارزشیابی در درس تفکر و پژوهش پایه‌ی ششم ابتدایی. فصلنامه نوآوری‌های آموزشی، ۱۴ (۵۵)، صص ۳۵-۲۲.
- جاویدی کلاته جعفرآبادی، طاهره و عبدلی افسانه. (۱۳۸۸). روند تحول تفکر انتقادی در دانشجویان دانشگاه فردوسی مشهد. مطالعات تربیتی و روانشناسی، ۱۱ (۲)، صص ۱۲۰-۱۰۳.

- حقانی، فریبا؛ امینان، بهاره؛ کمالی، فرحناز و جمشیدیان، سپیده. (۱۳۸۹). مهارت های تفکر انتقادی و ارتباط آن با هوش هیجانی در دانشجویان پزشکی دوره مقدماتی بالینی در دانشگاه علوم پزشکی اصفهان. *مجله آموزش در علوم پزشکی*، ۱۰ (۵)، صص ۹۱۷-۹۰۶.
- دلاور، علی. (۱۳۹۴). *روش های تحقیق در روان شناسی و علوم تربیتی*. تهران: نشر ویرایش.
- فتحی آذر، اسکندر؛ بدری گرگری، رحیم و قهرمانزاده کوچکی، فرحناز. (۱۳۹۱). ارزیابی کیفیت برنامه درسی رشته تکنولوژی آموزشی. *فصلنامه مطالعات اندازه گیری و ارزشیابی آموزشی*، ۱ (۱)، صص ۳۱-۹.
- فلیک، اوه (۱۳۹۴). *درآمدی بر تحقیق کیفی*. ترجمه هادی جلیلی. تهران: نشرنی.
- کیامنش، علیرضا و خیریه، مریم. (۱۳۷۹). *روند تغییرات درون داده ها و پرونده های آموزش علوم بر اساس یافته های TIMSS و TIMSSD-R*. تهران: پژوهشکده تعلیم و تربیت.
- کیانی، میترا؛ افشین جو، مهناز؛ پور معماری. محمد حسین و امینی، کوروش. (۱۳۹۱). مقایسه تفکر انتقادی و عوامل زمینه ساز آن در دانشجویان پرستاری و پرستاران شاغل در بیمارستانهای منتخب دانشگاه علوم پزشکی زنجان. *مجله علمی پژوهشی دانشگاه علوم پزشکی زنجان*، ۲۰ (۷۸)، صص ۱۲۱-۱۱۲.
- گال، مردیت؛ بورگ، والتر و گال، جویس. (۱۳۹۳). *روشهای تحقیق کمی و کیفی در علوم تربیتی و روانشناسی (ترجمه احمد رضا نصر و همکاران)*. تهران: دانشگاه شهیدبهبشتی و سازمان سمت.
- محمد اسماعیل، الهه. (۱۳۸۵). *مقایسه عملکرد دانش آموزان مدارس استان های کشور در دروس ریاضیات و علوم تیمز ۲۰۰۳ پایه چهارم ابتدایی*. تهران: پژوهشگاه مطالعات آموزش و پرورش. مرکز ملی مطالعات بین المللی تیمز و پرلز.
- معین، محمد. (۱۳۸۱). *فرهنگ فارسی*. تهران: امیرکبیر.
- وزارت آموزش و پرورش. (۱۳۹۰). *برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی ایران (نگاشت پنجم)*. تهران: سازمان پژوهش و برنامه ریزی آموزشی.

- Andreas, M. R. (2003). Validity and reliability test in case study research: A literature review with “hands-on applications for each research phase, *Qualitative Market Research*, 6 (2), 75-86.
- Guskey, T. R. (2000). *Evaluating professional development: Thousand Oaks, CA: Corwin Press*.
- Hanushek, A. (2011). The Economic Value of Higher Teacher Quality. *Economics of Education Review*. 30(2): 466-479.

- Hanushek, A and Rivkin, G .(2010). Generalizations about Using Value-Added Measures of Teacher Quality. *American Economic Review*. 100(2): 267–271.
- Kane, J & Eric S & Taylor, H & Amy L. (2011). Identifying Effective Classroom Practices Using Student Achievement Data. *Journal of Human Resources*. 46(3): 587-613.
- Kitot, A. K. A. Ahmad, A. R. & Seman, A. A.(2010). The effectiveness of inquiry teaching in enhancing students' critical thinking. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*.7, 264-273.
- Li, L. (2011). Obstacles and opportunities for developing thinking through interaction in language classrooms. *Thinking skills and creativity*, 6(3), 146-158.
- Rao, S., & Perry, C. (2003). Convergent interweaving to build a theory in under-researched areas: Principles and example investigation of internet usage in inter-firm relationship, *Qualitative Market Research*, 6 (4), 236-247.
- Reitsma, G. (2011). *Promoting critical thinking – Are we asking the right question?* Paper presented at the association for research in mathematics, sciences and technology education, Southern African. <http://www.Nwu.ac.za/af/node/4053>.
- Tslakkiros, K & Pashardis, A. (2002). Curriculum for primary education. *European journal of education*. 23(4), 101-112.